

А. В. ЛАГУТИНА
ПРО УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКУ МОВНУ СПІВДРУЖНІСТЬ
(На матеріалі мови нарисів)

У виступі на VII з'їзді письменників України Василь Козаченко відзначив, що в останні роки документально-публіцистичний жанр став на шлях справжнього відродження¹. Побудовані на фактичному матеріалі, нариси розповідають про реальних героїв, їх зміст підказує саме життя.

Розглянемо кілька збірок нарисів, випущених видавництвами Української РСР російською мовою: Горлач Л., Тельнюк С. Магістраль века. Документальная повесть — репортаж о строительстве БАМа. К., «Молодь», 1975 — [1]; Граница, тишина... Рассказы и очерки. Ужгород, «Карпати», 1976 — [2]; За себя и за того парня. Очерки, заметки, репортажи. Донецк, «Донбас», 1975 — [3]; Иванов К. В сердце искру сохрани. Очерки. Донецк, «Донбас», 1975 — [4]; Литвинова Л. Золотой запас. Очерки. Симферополь, «Таврія», 1975 — [5]; Прокопенко Г., Байгушев А. Часовые спокойствия. Симферополь, «Таврія», 1975 — [6]². Їх стилістичні особливості видаються нам типовими для жанру нарисів, як типові й допущені в них недогляди.

Приналежність нарисів до художнього функціонального стилю диктує потребу мовної образності. Реальність дійових осіб вимагає точності, конкретності, граничної документальності. Образність і документальність кожна по-своєму визначають поєднання в тексті канонізованого, загальноприйнятого та індивідуального, авторського.

Розглядаючи процеси, що відбуваються в мова сучасної художньої літератури, Ф. П. Філін констатує, що в ній поряд з дотриманням загальноприйнятих літературних норм використовуються позалітературна частина просторіччя, елементи невимушеної розмовно-побутої мови, діалекти, жаргони, власні індивідуальні утвори та інші засоби, які знаходяться за межами сучасного мовного стандарту³.

Введення української колористики в російський текст має давню традицію. Воно характеризує твори М. Гоголя, Марка Вовчка, В. Короленка. Ці ж прийомні розробляються й письменниками Радянської України⁴. Звичайно, елементи українського мовлення письменники вводять у мову героїв, що насправді говорять українською мовою, а потім ці українізми різними засобами відтворюються російськими відповідниками. Наприклад «Лищенко попросил ее принести свежей воды и когда девушка взяла ведро, вышел за ней во двор. *Вин у хати*», — шепнула она у колодца. Опять все сначала. Где в *хате*? Не невидимка же этот нарушитель» [2, с. 8].

Своєрідним засобом відтворення є внесення добре відомого російському читачу українського слова в коні текст у невластивій для сучасної російської мови формі Звичайно, такі випадки знаходимо в мовленні з підкресленим українським колоритом. Приклад може становити ти українська клична форма в текстах: «Торопливо спросил [Масько]: — *Диду*, не знаєте, где хорошо клюет?» [2, с. 133], «— Вот что, *Тарасику*, ты не сердчай на меня, но принять я тебя не могу» [5, с. 42]. Про доречність цієї форми використання українізмів мова ще йтиме далі.

Малозрозумілі українські слова, такі, як обласне закарпатське слово *чичка*, звичайно перекладаються за допомогою виноски. «— Эта *чичка*, Григорий Кириллович, будет вам во всем помогать. Грамотная трудолюбивая». І у виносці: «Чичка — цветок» [2, с. 29]. Звичайно, необхідно стежити, щоб ці пояснення були точними і докладними. Бо щоб зрозуміти, чому квітка — чичка має комусь допомагати, треба ще знати, що чичкою образно

¹ Козаченко В. П. Доповідь на VII з'їзді письменників України 14 квітня 1976 року. — «Літ. Україна», 1976, 16 квітня.

² При цитуванні текстів цих книжок далі посилання робиться на цифри, наведені в дужках, і зазначається відповідна сторінка.

³ Філін Ф. П. Законы языка, тайны слова. — «Лит. газета», 1976, 28 апреля.

⁴ Іжакевич Г. П. Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу. К., 1969, с. 400.

можна назвати вродливу дівчину. Із пояснення «Бесаги — двойная дорожная сумка» [2, с. 52] важко уявити, яка ж це за формою торба. Особливо це стає незрозумілим, якщо й контекст нічого читачеві не підказує: «Помог [председатель] ей снять с плеча наполненные провизией *бесаги*, усадил за стол и начал расспрашивать» [2, с. 52].

Іноді переклад-тлумачення міститься в самому тексті і оформляється у вигляді прикладки: «Даже если вы здесь родились, выросли, возмужали, все равно никогда не перестанете удивляться сказочному синегорью, не сможете вдоволь надышаться целебным горным воздухом, напоенным ароматом яблонь и груш. Даже в названиях здешних сел, раскинувшихся в *зворах-ущельях*, — красота Карпат» [2, с. 94]. Цей тип тлумачення українських вставок, мабуть, найдоцільніший.

Характерною особливістю використання української мови в розгляданому жанрі є пряме цитування текстів народних популярних пісень: «Володя вдруг заводил песню: «*Ти казала: прийду, прийду...*» и все хлопцы-монтажники, которые за время работы с Володей успели выучить его молодецкую песенку, подхватили: «*Ти ж мене підманула, ти ж мене підвела*» [1, с. 171].

Спостерігається також введення в російський текст слів із сучасних українських популярних пісень, віршів. Це зрозуміло, якщо тексти набули широкої популярності, наприклад: «Хор лесорубов, сплавщиков, пастухов... пел в сопровождении духового оркестра тревожную песню: «*Степом, степом йшли на бій солдати*» [2, с. 58].

Звичайно в таких випадках обходяться без перекладу, сподіваючись, що широко відомі вірші, пісні, особливо у наш час, зрозумілі. Іноді ж автори урізноманітнюють текст, переказуючи російською мовою зміст процитованої пісні: «Володя запел шутливую песенку о дивчине, которая обманула-подвела влюбленного в нее, но не очень храброго парубка» [1, с. 172]. «Музыка Игоря Лученка звучит далеко от Белоруссии, в Амурской области. За шесть поясов от родных мест: «*Разумею цяпер, чаму з выраю Жураўлі на Палессе ляцяць*». А сейчас журавлиным ключом летят на родное Полесье думы Раи Куляевой» [1, с. 168].

У зв'язку з таким цитуванням виникає питання про переклад, тлумачення. Щоразу треба оцінити ступінь поширення тексту і пов'язаний з цим ступінь зрозумілості його людьми, які не володіють українською мовою, але знають мову міжнародного спілкування народів СРСР — російську. Адже написану на Україні російською мовою книгу можуть читати в усіх республіках Радянського Союзу. Через це варто уникати прямого цитування маловідомих текстів. А пряме введення в російський текст без жодного перекладу пояснення українських віршів маловідомого автора не тільки не виправдане, але й лінгвістично помилкове. Так, лише людям, що знають українську мову, стануть зрозумілими вірші в такому російському тексті: «Нам повезло. Приехал славный парень из Винницы Пляша Глыбышев, уже бывалый строитель сибирский, принялся за работу в бригаде — и на тебе: оказалось, он еще и стихи пишет. Как там у него? «*І полеться пісня, нова, Засміється хмурий край, Почалась новобудова. І Тинду, Дніпр, не забувай*» [1, с. 140]. Вказівки на те, що автор віршів родом з Вінниці, для такого прямого цитування не досить, бо воно не розкриває змісту цитованого і має лише колористичний характер.

Українська мова може вводиться до російських контекстів дещо обробленою за зразками російської мови: «Идет работа, аж гай шумит. Так любит выражаться бригадир Михаил Сидорко. Михаил родом с Сумщины» [1, с. 60]. Цьому сприяє, як у процитованому тексті, наявність у близькоспоріднених російській і українській мовах симетричних компонентів, пор. російські форми *шуметь*, *шумит* і українські *шуміти*, *шумить*. При наявності однокореневих російського й українського слів виникає ґрунт для заміни українського слова російським. Проте в цих випадках необхідно враховувати, чи має російське слово однакове з українським словом значення. Так, російський *курень*, що означає частину запорізького війська, може в цьому значенні відповідати українському *курінь*. Проте *курінь* — підрозділ націоналістичної бандитської зграї російським словом *курень* замінити не можна, його при потребі вживання в тексті необхідно якось пояснити. Ось чому не виправдане вживання цього слова без жодних коментарів у тексті: «*Курень* атамана

бандитом Крыги пытался проникнуть через Сучаву в Румынию. Его перехватили пограничники» [2, с. 61].

Пристаювання українського слова до особливостей сучасної російської мови можливе далеко не завжди. Наприклад, у тексті: «—Добрый вечер, землячка... Нам была бы работа да *гарные девчата* — куда угодно пойдём» [1, с. 133] вжите слово *гарные*, що, як думалось авторам, стане зрозумілим неукраїнському читачеві колоритизмом, симетричним до українського слова *гарний* (*гарні*). Проте цього не станеться, оскільки російська мова знає слово *гарный* на означення чогось, що може горіти, здатне до горіння, наприклад *гарное масло*. Ось чому спробу трансформації українського *гарний* у російське *гарный* з боку значенневого можна кваліфікувати як випадок міжмовної омонімії, а з боку практичної стилістики — розглядати як типовий вияв позанормативної взаємодії, інтерференції на ґрунті зіткнення російської та української мов.

Близькість звучання багатьох російських і українських слів містить у собі небезпеку неправильного слововживання. Деякі випадки такого сплутування близьких, схожих за звучанням слів доводиться кваліфікувати як грубе порушення правил слововживання. Так, слово *крадущийся* замінене словом *вкрадчивый* у реченні «Едва Василий сделал несколько шагов и прилег за кустом, как справа, совсем рядом, послышались *вкрадчивые* шаги. Шли двое» [2, с. 82]. *Вкрадчивыми* можуть бути голос, людина, але рухи, кроки повинні бути в цьому випадку *крадущимися*. Очевидно, тут трапилася російсько-українська позанормативна накладка російського *вкрадчивый*, українських *скрадливий* у значенні *вкрадчивый* і *скрадливо* в значенні *крадучись*, що і стало причиною паронімічної заміни потрібного слова *крадущийся* дещо на нього схожим за звучанням словом *вкрадчивый*.

Так само неприпустиме вживання дієслова *разгинаться* замість *разгибаться* в контексті: «Руки уже не слушались и *разгинались* в локтевых суставах самопроизвольно» [3, с. 25], яке потрапило в текст під впливом українського слова *розгинатися*.

У мові аналізованих творів спостерігається ще одна форма використання українського матеріалу при створенні російського контексту. Під впливом української мови починають активізуватися і своєрідно змінюватися певні внутрішні ресурси російської мови. Наприклад, сучасна українська мова знає слово *звечоріти*: «Вже *звечоріло*, сутінки виповнювали кімнату» (О. Гончар). Як видно з наведеного, це слово у наш час уживається без будь-яких стилістичних застережень. Для російської мови активність симетричного слова *свечереть*, за даними словників, відноситься до ХІХ — початку ХХ ст. (М. Некрасов, В. Брюсов). Тому його вживання без стилістичного маркування в сучасному публіцистичному творі, створеному на Україні, можна вважати підказаним взаємодією з українською мовою: «Уже совсем *свечерело*, когда мы решили пойти к знаменитому Братскому морю» [1, с. 32].

Російська мова знає слово *гурт*, що називає зібрання людей, як слово просторічне або обласне, яке звичайно вживається з відтінком зневаги: «Нахлынет стоком мутных вод Разнонародного калибра Праздно-шатающийся сброд: Дюшессы, виконтессы, леди, *Гурт* лордов тучных и сухих» (П. Вяземский). Тому словосполучення *добрый гурт* могло з'явитися під впливом української мови, про що свідчить і зміст контексту: «Они [ребята] у нас чудесные, что говорит... Вообще, *добрый гурт* собрался» [1, с. 90].

Під впливом української мови можуть активізуватися словотворчі елементи російської мови, сполучаючись з українськими або симетричними для обох мов лексичними елементами: *буханочка*, *здоровьячко*, *бугорок*, *балочка*: «Дорогу Аленке преградил низенький краснощекий ефрейтор Гонков. На заставе его звали *Буханочкой*» [2, с. 206]; «Дай боже вам *здоровьячка!* — І благодарил старик» [2, с. 191]; «Корамель держал в памяти здесь каждый *бугорок*, каждую кочку» [2, с. 54]; «Судя по всему, границу нарушили часа три назад. Двое. Пошли *балочками*, кустарниками» [2, с. 115]. Деякі з цих форм можливі й без впливу української мови, проте її активізуюча дія приводить до більшої частотності саме таких форм.

Під впливом близькоспорідненого мовного середовища можуть вживатися слова,

форми, що більше властиві українській мові. Наприклад, спостерігається позанормативна тенденція посилення уваги до частки *то* замість *это*: «*То был ленинский призыв*» [4, с. 6]; «*То был советский первенец*» [4, с. 64]; «*Но то единицы*» [4, с. 36].

Вплив української мови позначається в розширенні значення деяких російських слів. Цікавий приклад — вживання слова *острый* у словосполученні *острый на выдумку*: «*Контрабандисты еще не перевелись: людишки эти острые на выдумку и разоблачат их непросто*» [2, с. 194]. Семантичні й структурні передумови для такого слововжитку в російській мові є, пор. сполуку *он удивительно остёр* і фразеологізм *острый на язык*. Але автор процитованого тексту знає українські конструкції *гостра (людина)* («Хоч голий, та *гострий*»). Українське прислів'я), *гострий голос* («Вогні стали яркіші, видно, як племінь лиже чорне повітря. Чутно, як його крає *гострий* жіночий *голос*». М. Коцюбинський). Через це він повну форму прикметника *острый (на выдумку)* використовує як нормативну, хоча в значенні *остроумный, язвительный, меткий* у сучасній російській мові вживається коротка форма.

Підтвердженням можливості розширення семантичних меж російського слова *острый* під впливом української мови є контекст: «*У него... к горлу подступает острый комок*» [2, с. 141], в якому сполучення *острый комок* підказане скоріше не російською мовою, в якій звичайним є сполучення *комко подступает к горлу*, а семантикою українських словосполучень. Про те, що причину появи сполуки *острый на выдумку* треба шукати в українській мові, свідчать також ширші можливості українських сполучень слова *гострий* з прийменником *на*: не тільки *гострий на слово*, але й *на думку, на око*: «Мирон Чалий не змінився. Такий же самий *гострий на слово і думку*» (О. Копиленко); «*Гостра на око* стара підгледіла, що вночі Зіна не сама прийшла до Луківни» (Я. Баш).

Межі такого розширення семантики іноді помилково розсувають аж до перенесення значення українського слова на симетричне російське. Наприклад, із значення українських *обертати, обертатися* виникло в російському тексті замість *вращать, вращаться* невинувдане *оборачивать, оборачиваться*: «Мотор *оборачивает* штангу, ідушую вглубь земли. Штанга *оборачивает* колонковую трубку» [2, с. 190]; «Коронка вместе с колонковой трубой и штангой *оборачивается* дальше, идет глубже» [2, с. 191]. Звичайно, в цьому випадку впливало і російське слово *обороты*.

Під впливом української мови виникає небезпека невинувданої активізації симетричних для двох мові конструкцій, зокрема частіше зустрічається підрядне означальне речення з *что* в значенні *который*, рівноцінне українській конструкції з *що*: «Фронтовые дороги... Нелегкими были они. Не сосчитать обелисков с пятиконечными звездами, *что* оставляли за собой бойцы дивизии» [2, с. 88]; «Черным пологом опускалась [ночь] на свежесбеленные постройки животноводческого городка, густо окутывала закарпатское село, *что* раскинулось в живописной долине» [2, с. 93].

Ненормативний вплив української мови можна побачити у вживанні однини збірності в такому випадку: «Вокруг зеленым ковром раскинулись луга с яркими, словно отполированными цветочками *лютика*» [2, с. 15]. У сучасній російській мові збірне значення має назва рослини взагалі (*болото поросло лютиком и белоусом*), а при називанні рослини як квітки звичайною є множина: «Качаются золотые *лютики*, отягощенные росой» (М. Горький). Аналогічну помилку спостерігаємо в тексті: «Шныриков подумал: в стае волков верховодит сильнейший. Тур имел право на предводительство — *ручища такие*, что положи на стол — доски прогнутся» [2, с. 77]. Правильна російська форма *такая ручища, такие ручища*. Помилка трапилась під впливом української форми *такі лапища*.

Підведемо підсумки. Використання елементів української мови в творах документально-публіцистичних: нарисі, оповіданні, повісті, що написані в умовах активної взаємодії з українською мовою, закономірне і в ряді випадків стилістично виправдане. Усталились форми використання української мови в цьому жанрі: пряме цитування, обробка українського матеріалу за законами російської мови і активізація, розширення меж окремих форм російської мови. При прямому цитуванні виникає небезпека, що український текст

може бути незрозумілим. При поєднанні формально близьких явищ може трапитися помилкове приписування слову неіснуючого значення. Має певні припустимі межі й активізація деяких значень під впливом української семантики.